

М.П.КУРИЛО

*Микола Петрович Курило
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри правосуддя,
перший проректор Сумського НАУ*

ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ ПОДОВЖЕННЯ ОКРЕМИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ

Постановка проблеми у загальному вигляді. Процесуальні строки – це проміжки процесуального часу, які обумовлені процесуальними нормами права чи на встановлення яких суд отримав дозвіл законодавця, у межах яких здійснюється охорона процесуального права суб'єктів судового процесу та із завершенням яких така охорона закінчується.

Зрозуміло, що успішне вирішення завдань усіх видів судочинства безпосередньо залежить від часової впорядкованості їх процесуальної діяльності. Проте дані судової статистики доводять, що у 2012 році з порушенням процесуальних строків було розглянуто 85,4 тис. цивільних справ, 69,4 тис. адміністративних справ, 29 тис. господарських справ ¹, що, звичайно, говорить про неефективність правосуддя.

Разом з тим, треба зазначити, що всі судові дії повинні здійснюватися не тільки оперативно, щоб уникнути затягування судових процесів, а й виважено і ґрунтовно, що вимагає певного процесуального часу.

Отже, визначення напрямів досягнення балансу між тривалістю розгляду справи по суті та об'єктивністю ухвалення судового рішення зумовлює актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання процесуальних строків було предметом наукової уваги таких представників різних галузей процесуального права, як О.В. Адрійчук, Є.В. Васьковський, О.В.Ісаєва, В.Л. Ісаченко, А.Ф. Клейнман, О.Р. Михайленко, Є.А. Нефедьєв, М.О.Сорока, В.І.

Тертишніков, М.К. Треушніков, С.Я. Фурса, М.С. Шакарян, М.Й. Штефан, К.С. Юдельсон та інших.

Проте можливість подовження окремих процесуальних строків не досліджувалася науковцями, незважаючи на нерідко об'єктивну неможливість їх дотримання.

Формулювання цілей дослідження. Метою нашого дослідження є визначення шляхів досягнення балансу між тривалістю розгляду справи по суті та об'єктивністю ухвалення судового рішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Плинність судових процедур чи настання певних юридичних фактів, наявність права чи його втрату, час переходу судового процесу від однієї його стадії до іншої регулюють процесуальні строки. Цивільний процесуальний кодекс України, даючи визначення поняття процесуальних строків, зазначає, що процесуальні строки – це ті строки, у межах яких вчиняються процесуальні дії (ст. 67 ЦПК). Цивільні процесуальні кодекси Болгарії (ст.32)², Російської Федерації (ст. 107)³ взагалі не містять визначення поняття процесуальних строків. Натомість вони дають визначення їх видів і зазначають, що процесуальні строки встановлюються судом і законом. Така класифікація процесуальних строків є традиційною для процесуальної науки.

Установлення процесуальних строків для розгляду справи по суті має на меті забезпечити оперативне ухвалення судового рішення, яке відповідає фактичним обставинам справи. Слушною з цього приводу є думка Є. А. Нефедьєва, який стверджував: «для того, чтобы дела не затягивались и чтобы не нарушалась последовательность процессуальных действий, закон указывает на время их совершения»⁴. Цілком підтримує цю думку і Є. В. Васьковський, який, визначаючи обмеження процесуальних дій у часі одним із принципів здійснення правосуддя, стверджував, що саме швидкість необхідна для правильності судових рішень⁵.

Проте, у сучасній процесуальній науці мова йде не тільки про своєчасність розгляду справи, але й про всебічний, повний та об'єктивний

розгляд, тому актуальним є питання щодо подовження певних процесуальних строків.

Зазначимо, що в судовій стадії розгляду справ, яка починається з відкриття судового засідання, як правило, діють процесуальні строки, які встановлюються судом. При цьому межі таких строків установлюються судом, виходячи із розумності та об'єктивної доцільності. Так, «у разі неможливості продовження розгляду справи... суд оголошує перерву на час, необхідний для цього» (ч.2 ст. 191 ЦПК). «Суд, відкладаючи розгляд справи або оголошуючи перерву в її розгляді, призначає відповідно день нового судового засідання або його продовження» (ч. 3 ст. 191 ЦПК). Однією з підстав для оголошення перерв чи відкладення засідання є необхідність надання доказів, на що звертає увагу і п. 14 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. №5 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» чи проведення експертиз ⁶. Аналогічні підходи до встановлення процесуальних строків під час судового засідання знаходимо і в ч. 3 і ч. 4 ст. 77 ГПК та ч. 2 і 3 ст. 150 КАС України.

Частина ч. 7 ст. 193 ЦПК України зазначає, що «суд не може обмежувати тривалість судових дебатів певним часом». Разом з тим суд може зупинити провадження у справі в передбачених законом випадках. (ст. 202 ЦПК, 79 ГПК, 156 КАС). При цьому перебіг процесуальних строків зупиняється (ст. 203 ЦПК). У той же час суд зобов'язаний відновити такі провадження після закінчення обставин, що були підставою для їх зупинення, і з цього часу рух процесуальних строків продовжується (ст. 204 ЦПК, ст. 79 ГПК, ч.5 ст. 156 КАС).

Як бачимо, судом установлюються лише ті процесуальні строки, які мають місце в розпочатому судовому процесі, оскільки вони пов'язані виключно з рухом справи чи певними процесуальними діями. Отже, законодавець не втручається безпосередньо в судовий процес, надавши право його ведення виключно суду. У той же час через процесуальні строки

законодавець контролює і спрямовує процесуальні дії суду. Такий підхід до регулювання процесуальних строків є логічним, а тому аналогічну концепцію процесуальних строків було застосовано і в КАС та ГПК України.

На нашу думку, необхідно надати судам більшої самостійності в регулюванні процесуальних строків, зокрема надати можливість змінювати загальні строки, які встановлюються законом і мають місце не лише в підготовчій частині чи попередньому розгляді справ. Наприклад, ч. 1 ст. 121 ЦПК України зазначає, що суддя, встановивши, що позовну заяву подано без додержання вимог, викладених у статтях 119 і 120 цього Кодексу, або без сплати судового збору, постановляє ухвалу, у якій зазначаються підстави залишення заяви без руху, про що повідомляє позивача і надає йому строк для усунення недоліків, який не може перевищувати п'яти днів з дня отримання позивачем ухвали.

Такий строк необхідно розглядати як робочий. Він не впливає на загальний строк розгляду справ, передбачений ст. 157 ЦПК України. Але, отримавши таку ухвалу суду в п'ятницю в селі за п'ятдесят-шістдесят кілометрів від райцентру, де знаходиться суд, намагатися сплатити недоплачений судовий збір марно. Особі доведеться витратити ще один день на поїздку до райцентру для сплати судового збору. Це є настільки незручним, що люди не мають можливості це зробити, а суди майже завжди за таких обставин відмовляють особі у відкритті проваджень у справі, порушуючи з формальних причин право особи на правосуддя. Такі строки повинні встановлюватися судом, оскільки судді на місці можуть реально оцінити в кожному випадку віддаленість особи від суду, можливі строки отримання ухвали суду, можливі строки виконання ухвали суду, строки подання документів до суду.

Безумовно, змістовно нелогічною є і ст.157 ЦПК України, яка регулює загальні строки розгляду цивільних справ, оскільки поняття розумних строків регламентується строками, які встановлено законом. У зв'язку з цим логічно говорити про те, що таке поняття не є оціночним. Якщо ж це строки робочі,

про що говорить В.І. Тertiшніков ⁷, то тоді потрібно про це повідомити суб'єктів процесуального права. Ми вважаємо, що строки розгляду справ жорстко не можуть регламентуватися законом, оскільки ми кожного разу будемо мати справу з поняттями «порушення процесуальних строків», що є природно незрозумілим і нелогічним, бо підігнати всі справи до строків, які пропонуються «зверху», неможливо. Це призводить до поспіху в роботі суддів. Порушення встановлених, навіть робочих строків, створює відчуття провини судді, а тому більшість суддів, намагаючись укластись у відведені законом строки, ігнорують об'єктивні обставини, відмовляють у задоволенні логічних і обґрунтованих клопотань, що призводить до скасування великої кількості судових рішень не лише судів першої, але й апеляційної інстанції. Сьогодні лозунгом правосуддя є: «швидкість розгляду справ понад усе». Але швидкість без якості призводить до ще більшого затягування розгляду справ. Так, у 2010 році понад 1 рік не було розглянуто 17 тис. справ ⁸. Але ж потрібно зазначити, що ці цифри не відтворюють реальний стан речей, оскільки такі дані надають самі суди, приховуючи частину справ, які розглянуто з порушенням строків у частині виконання процесуальних дій на день, два чи на тиждень.

В ухвалі про відкриття провадження у справі судом може надаватися строк відповідачу на подання зустрічного позову. Такий підхід сприятиме оперативності, оскільки сьогодні «відповідач має право пред'явити зустрічний позов до початку розгляду справи по суті» (ч. 1 ст. 123 ЦПК). Якщо ж це сприйняти так, як зазначено в даній нормі, то відповідач за день до розгляду справи, на яку вже викликані всі учасники судового процесу, подає зустрічний позов. Це означає, що справу потрібно відкладати для вручення позивачеві зустрічного позову і надання йому часу для свого захисту. Це ж саме стосується і третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору. З урахуванням даних обставин судовий процес уже з вини законодавця починає затягуватися.

Аналогічно повинна мати процесуальні строки і процедура направлення заперечення відповідача проти позову (ст.128 ЦПК), оскільки сьогодні суди не направляють заперечень позивачам, бо закон не зобов'язує до цього. Отже, заперечення по суті є таємницею для позивача.

Сьогодні в усіх процесуальних галузях права відсутня процедура обміну сторін змагальними паперами, тобто сторони не зобов'язані всі докази, які вони хочуть надати суду, направити іншій стороні для ознайомлення. Необхідно, щоб докази, які не отримала інша сторона, не могли фігурувати в поточному судовому засіданні, оскільки це зумовлює відкладення розгляду справи для ознайомлення з доказами і підготовки до захисту в разі заявленого про це клопотання. Обмеження процесуальними строками можливості надання доказів на підтвердження своїх вимог і заперечень, хоча й суперечить ідеї ухвалення судового рішення на підставі з'ясування всіх обставин справи, але упорядковує судові процеси, оскільки відсутність таких обмежень зумовить безкінечність останніх, бо надання нових доказів вимагатиме щоразу продовження судового процесу. Установлення судом процесуального строку в таких випадках сприятиме логічності й оперативності розгляду справи.

Крім того, строк проведення попереднього судового засідання повинен установлюватися не законом «протягом десяти днів з дня відкриття провадження у справі» (ст.129 ЦПК), а судом, оскільки суд реально не в змозі провести такі судові процеси в занадто короткі строки. Треба зазначити, що короткі процесуальні строки не сприяють ухваленню судового рішення, яке ґрунтується на з'ясуванні всіх обставин справи. У цьому зв'язку доречними нам видаються слова О.В.Ісаєвої, яка стверджує, що жоден із кодексів не взяв за основу в цьому питанні вимогу з «Устава гражданского судопроизводства» 1864 року, згідно з якою тривалість строку, який призначався судом, повинна узгоджуватися з можливістю виконати ту дію, для якої строк призначено. При цьому, за словами дослідниці, жоден з радянських кодексів не врахував, що цим зауваженням законодавець відкидав можливість не тільки

затягування процесу з вини судового органу, але й надмірного прискорення у випадку призначення судом невинувато тривалих чи, навпаки, надто коротких строків для здійснення процесуальних дій⁹. Це твердження, на нашу думку, є актуальним і сьогодні.

Ми не заперечуємо процесуальні строки, які встановлюються законом, але їх регламентація повинна бути логічною. Так, законодавець, установлюючи строки попереднього розгляду справ, тут же їх і скасовує через те, що попередній розгляд справ тепер є необов'язковим (ч. 7 ст. 130 ЦПК). Як бачимо, у ЦПК має місце нелогічна наявність процесуальних строків, які регламентують проведення попередніх судових засідань, і необов'язковість таких процесуальних дій.

На нашу думку, необхідно надати судам більшої самостійності в регулюванні інстанційних строків, що відіграють роль процесуальних «шлюзів», через які поєднуються різні судові інстанції. Так, апеляційна скарга подається до суду впродовж 10 днів з дня проголошення рішення суду першої інстанції (ч.1 ст.294 ЦПК), касаційна скарга подається впродовж 20 днів після розгляду справи апеляційним судом (ч.1 ст. 325 ЦПК). І це має місце не лише в цивільному (ч.3 ст.294 ЦПК), але і в господарському (ч.2 ст.93 ГПК) та адміністративному (ч.4 ст.186 КАС) судочинстві.

Ми вважаємо, що оптимальний строк апеляційного оскарження – 15 днів, а строк касаційного оскарження – один місяць. Скорочення таких строків впливає на доступ особи до правосуддя, оскільки такі строки характеризуються своєю остаточністю, а тому саме вони впливають на можливість розгляду справ в апеляційному та касаційному провадженнях. Вони виходять за межі процесуальних процедур, тому особі самій доводиться отримувати судові рішення під час звернення до касаційного суду. При цьому такі рішення повинні мати «мокрі» печатки. Практика показує, що після розгляду справ в апеляційних інстанціях відразу отримати судові рішення практично неможливо, оскільки суди посиляються на необхідність їх оформлення, але коли до них звертаються вдруге, то з'ясовується, що

справу вже відправлено до суду першої інстанції. У спеціалізованих судах ще складніше, оскільки апеляційні суди є міжобласними, а тому через великі відстані до них сторони, треті особи, їх представники часто не беруть участі в судових процесах апеляційних інстанцій. Тому є нагальна необхідність збільшити процесуальні строки інстанційного характеру.

Треба зазначити, що на строки розгляду справ впливає завантаженість суддів. Наприклад, у Канаді суддя місцевого суду не може розглянути більше 200 цивільних справ на рік. В Україні у 2010 році на суддю припадало 121,1 справи на місяць, а в 2011 році таких справ вже було 139,6. У Київській, Чернігівській, Тернопільській, Черкаській, Вінницькій областях такий показник складав відповідно 198, 193, 175, 173, та 165 справ відповідно на одного суддю¹⁰.

З урахуванням даних обставин необхідно визначити критерії нормування навантаження суддів, що дасть можливість установити, наскільки ефективно організовано судовий процес як тим чи іншим суддею зокрема, так і судом взагалі.

Висновки. Отже, закріплені у процесуальних кодексах різних видів судочинства процесуальні строки розгляду справ першої та апеляційної інстанцій, не завжди забезпечують прийняття судами «законних та обґрунтованих» рішень відповідно до фактичних обставин справи. Пропоноване нами подовження окремих процесуальних строків покликане упорядкувати певні процесуальні правовідносини, збалансувати оперативність та якість судових процесів.

¹ Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2012 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/37FA7BF4961A1F5AC2257B9B00231848?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=37FA7BF4961A1F5AC2257B9B00231848&Count=500&>.

² Гражданский процессуальный кодекс. – София : Нова Звезда, 2005. – 176 с.

³ Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации. – М. : ИД Юриспруденция, 2003. – 176 с.

⁴ Учебник русского гражданского судопроизводства. [Текст] / Е. А. Нефедьев. – 2-е изд. (для студентов). – М. : Тип. Императорского Московского Университета, 1909. – 388 с. – С.140.

⁵ Васьковский, Е. В. Курс гражданского процесса [Текст] / Е. В. Васьковский. - М. : Изд-ие бр. Башмаковых, 1913. – Т. 1 – 571 с. – С. 465

⁶ Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду : Постанова № 5 Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09>.

⁷ Тертишников В. І. Цивільний процес України : навч.-практ. посіб. / В. І. Тертишніков. – вид. 4-те доп. і перероб. – Х. : Юрайт, 2012. – 424 с. – С. 115.

⁸ Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції за 2010 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 5. – С. 17–33. – С. 17.

⁹ Исаева Е.В. Процессуальные сроки в гражданском и арбитражном процессе: учебно-практическое пособие. / Е. В. Исаева ; Рос. Академия наук, Ин-т государства и права. - М. : Волтерс Клувер, 2005. – 224 с.

¹⁰ Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції за 2010 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 5. – С. 17–33.